

Egy „villanyos” személyiségrajza és villamosítás a szocializmus idején egy erdélyi kistájon

Gagy József: *Villanyos és közössége. Villamosítás, modernizáció: történet a Nyárad mentén (1945–1989)*. Erdélyi Múzeum-Egyesület–Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2023. 250 old.

A könyvben két megismerési szál azonosítható: egy társadalomtörténeti (a szocialista modernizáció, szűkebben a villamosítás bevezetése egy erdélyi kistájon, a Nyáradmentén), valamint egy humánantropológiai: Sztrátya Domokos személye, világnézete, a rendszerhez való viszonyulása, a viszonyai azokkal az emberekkel, akikkel munkája során kapcsolatba került, és végül a szerzővel való kapcsolata.

Azt, hogy az elemzés Sztrátya Domokos köré szerveződik, két körülmény indokolta. Az egyik, hogy a villanyhasználat díját huszonnégy éven keresztül a Felső-Nyárad menti falvakban begyűjtő Sztrátya Domokos lényegében ő maga akkurátusan dokumentálta és archiválta teljes adminisztratív működését. A kutatónak így módon nagy mennyiségű, többé-kevésbé rendszerezett, de mindenképpen nagy gonddal készített és őrzött iratanyag állt rendelkezésére: különféle elszámolások, feljegyzések, számlák stb. Mi több, Sztrátya Domokos saját kíváncsisága kielégítésére, kedvtelésből kimutatásokat, majd hogyanem statisztikai elemzéseket készített munkájának és

gazdaságának számokban kifejezhető aspektusairól. A szocialista társadalmi átalakulás iránt elkötelezett kutató számára mindez értékes forrás, dokumentum, gazdag kutatási anyag. A Sztrátya Domokos házi archívumában lévő forrásanyag társadalomtörténeti kuriózuma (kiegészülve magyarázataival, elbeszéléseivel) az, hogy gerincét a Nyárad menti villamosítás kiépülésével, annak lokális fogadtatásával, hiedelmeivel, a lokális társadalmak átalakulására (fogyasztás, pénzhasználat, rendszerrel szembeni ellenállási gyakorlatok, a vállalat/állam képviselőjéhez való viszonyulás, a villamos energia lopásának elterjedtsége, technikái, ennek a környezet általi megítélése stb.) vonatkozó adatok alkotják.

A másik kutatásra csábító körülmény Sztrátya Domokos személyiségének és intellektuális képességeinek a kutatás szempontjából szerencsés vonásai. Sztrátya Domokos a villamosítási hálózat alkalmazottjaként tanújává válik a villamos hálózat kiépülésének, annak helyi fogadtatásának, egy reflexiben paraszti társadalom mindennapjaiba

Peti Lehel (1981) – néprajzkutató, egyetemi adjunktus, I. fokozatú tudományos kutató, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet/Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, petilehel@yahoo.com

<https://doi.org/10.36373/em-2025-2-18>

való beépülésének. A falvakban csak „vilanyosként” emlegetett Sztrátya Domokos nemcsak tanúja a villamosítás képezte modernizációs folyamatnak, de érdeklődő, analízisra hajlamos személyisége révén az általa látottak, megtapasztaltak reflexív, bölcs értelmezője is. A magas fokú intellektualitásának egyik forrása a „régie emberekre”, az általa sokra becsült, a saját közösségükből bölcsességükkel, a világról való ismereteikkel, morális tartásukkal kitűnő személyekre való odafigyelés, véleményük, a világ történéseivel kapcsolatos ítéleteik „tanításokként” való megjegyzése. Sztrátya Domokosban a szerző ugyanakkor egy világra kíváncsi, analitikus, kiváló történetmesélő képességgel megáldott embert ismert meg.

A könyv egyszerismind árnyaltan kidolgozott antropológiai személyiségrajz. Sztrátya Domokos megőrzött dokumentumaiból, valamint az általa elmesélt történeteken keresztül a szerző a villamosítás komplex társadalmi hatásaival kapcsolatos, számos társadalomtörténeti kérdést válaszol meg. Az elemzés ily módon a vizsgált történeti antropológiai folyamatokat életközeli módon, szinte dokumentumfilm-szerűen láttatja. A bemutatás plasztikusságát ugyanakkor gyakran külső forrásokból származó, számszerűsített adatok támogatják. Ehhez forrásanyagként a polgármesterei hivatal szocializmus korára vonatkozó archívumanyagát használja, kiegészítve a helyi gazdasági intézmények működésében kulcsszerepet játszó személyekkel készített interjúkkal.

De lássuk a könyv felépítését. A *Bevezető*ben a szerző a könyv főszereplőjével ismertet meg. A személy belső világát úgy mutatja be, hogy az őt meghatározó, általa féltve őrzött tárgyakra, dokumentumokra irányítja a figyelmet. Az elmaradhatatlan bicikli, amely egész pályafutását végigkísérte, egy számla, egy, a villamosság működéséről szóló újságcikk, az alkalmazásáról

szóló bizonyítvány és egyebek, amelyeknek mind történetük van. E történetek pedig a személy identitásának hű kifejezői. A *Kérdések, módszertan, szakirodalmi háttér* összegzi a nézőpont sajátosságát (a villamosítást az intézményi alkalmazott szemszögéből láthatjuk, aki ugyanakkor helyi ember, annak a világnak a része, ahol mindez történik). A kutatási kérdések, amelyek nyomába ered a szerző egyszerre társadalomtörténetiek, illetve antropológiaiak (olyan értelemben, hogy a változásra adott közösségi reakciókat és alkalmazkodási formákat is bemutatja). A szerző deklarált célkitűzése, hogy a villamosítás lokális fázisaival, az ezt kísérő propagandára és az elvonásokra adott reakciókkal (az infrastruktúra kiépítési költségeinek egy részét ráterhelték a lakosságra), a villamossági vállalat alkalmazottainak a villamosságot felhasználó emberekhez való viszonyával fog foglalkozni. Egy másik kérdése, hogy: „Milyen hagyományoként tetelezhető erkölcsi elvek húzódtak meg az állami intézménnyel fenntartott viszony mögött: miért fizettek olyan nehezen, fenntartásaikat hangoztatva, és miért lopták az áramot?” (20) A könyv a továbbiakban ismerteti azt a kelet-európai modernizációs paradigmát, amelynek segítségével a villamosítással együtt járó társadalmi változásokat elemzi. Értekezik a szocializmus okozta társadalmi változások falusi életvilágokra gyakorolt hatásáról, és e paradigma fontosabb szerzőire való hivatkozás mentén a „pseudomodernizációról” (Roth Endre) – vagy annak részleges voltáról, a fiatalok mindig kicsit kilógnak az általános társadalmi folyamatokból is –, az identitások elbizonytalanodását okozó „szervetlen mobilitásról” (Szalai Erzsébet) beszél.

Az első, elemző fejezet, amelynek címe *Itt élt Sztrátya Domokos. Átalakuló, modernizálódó falusi társadalom*, leginkább társadalomtörténeti: ebben Csíkfalva község szocialista átalakulását, a kulákosítást, a kollektivizálást, a szocializmus intézményeinek

működését, az ezekkel együtt élő falusi emberek cselekvéseit meghatározó motivációkat és túlélési gyakorlatait, az infrastruktúra változását, a falvak életére vonatkozó szabályozásokat stb. mutatja be. A második, a *Villamosítás – államépítés – modernizáció* címet viselő fejezet a villanyáram bevezetésének tágabb politikai kontextusát, majd regionális megvalósulását vizsgálja. A szerző meggyőzően érvel amellett, hogy a villamosítást a helyi társadalmak lakói a hatalom kontrolljának egy újabb megvalósulásaként érzékelik. A szerző világos kapcsolatot mutat ki a kollektivizálásnak a helyi közösségeket traumatizáló hatása és a villany bevezetésétől való lakossági bizalmatlanság között. Bemutatja, hogy mivel a villamosítás bevezetése közvetlenül a kollektivizálás után történt, és mivel a kollektíven keresztül a bevezetés költségeinek egy részét is a helyi közösségekre hárították át, az emberek visszaigazolnak érezték az államnak való kiszolgáltatottságról való elképzeléseiket, „rendelkezési szabadságuktól megfosztó intézkedésnek” (84) tartották. A harmadik fejezetben (*Sztrágya Domokos statisztikai a Felső-Nyárád menti települések villanyhasználatáról*) a szerző Sztrágya Domokos nyugdíjazása után a vállalatától elhozott és megőrzött statisztikai lapok, valamint interjúrészek alapján a hálózat kiépülésével, a rendszerre való rákapcsolódás ütemével, a fogyasztási mintákkal, a fogyasztás szabályozásával kapcsolatos megállapításokat tesz. Sztrágya Domokos a hivatali keretekhez alkalmazkodva a napi negyven háztartás felkeresését és a beszédett összegekről való statisztikák elkészítését a szabályoktól eltérően, de a vállalatot meg nem rövidítve, saját időkezelésben végzi el: időnként bizonyos napokon túlteljesít, hogy aztán nem hivatalos szabadnapot engedélyezhessen magának, amelyeken saját magának dolgozhat. A szerző külön alfejezetben, grafikonokba sűrített számítások alapján pontos képet fest az árammal működő készülékeknek a falvakban való

megjelenése üteméről, az „áramhasználat elterjedéséről”. A *villamosági vállalat alkalmazottjának életmódja* című, negyedik fejezet a könyv főszereplője (merthogy Sztrágya Domokos nemcsak afféle *kulcsadatközlő*, hanem igenis főszereplő a könyvben) napi munkájának leírása. A fejezet ilyenképpen alapos bemutatása egy korszak sajátos munkakörének, „a villanyos” napi munkájának. A fejezetbe beépített terjedelmes interjúrészek, a díjbeszedő munkájával kapcsolatos élet-történeti epizódok rendkívül életszerűvé, olvasmányossá, ugyanakkor kifejezővé teszik ezt a fejezetet. A villamosági vállalat pénzbegyűjtőjeként beelát a családok életébe. Tiszteletudó, segítőkész magatartásával sikerül elérnie, hogy az általa folyamatosan rótt települések lakói felülemelkedjenek a vállalatot (és áttételesen az államot) képviselő hivatalos személlyel szembeni ellenézésen, bizalmatlanságon. E fejezetekben a helyi közösségek lakóival való interakciók, beszélgetések, igen jó megfigyelőkészségről tanúságot tevő beszámoló egy-egy emlékezetes helyzetről, környezetről, cselekvésről vagy emlékezetében megragadt sajátos karakterről, személyiségről is helyet kapnak. Külön érdekesség az, ahogy a visszaemlékező személy saját szerepére reflektál a falvak lakóival való interakciókban, kezdeményező szerepéről a beszélgetésekben, amelyen keresztül a hivatali identitáson túlmutató, bizalmat keltő szerep megalkotásában vesz részt (amely szerep ugyanakkor nem okozott meghasonlást számára, mivel saját értékrendjét és az emberekhez való viszonyulás szerinte helyes módját is kifejezte): „... a beszélgetéseknek a legtöbb része mind a kollektívról s a politikáról szólt, hogy milyen rosszul megyen, s hogy így, s hogy úgy, ez volt a hánykolódás, zúgolódás, s afféle. Sablonos munka volt lényegében, de mindig meg kellett csinálni”. (125) *A villanyos és az áramhasználó társadalom* című, ötödik fejezet Sztrágya Domokosnak a helyi közösségek szocializmus kori életmódjáról való

ismeretei, ítéletei történetekbe foglalt közlése. A szerző többször is kihangsúlyozza főhőse intellektuális érdeklődését az iránt a világ iránt, amelyben élt és dolgozott, és e megfigyelések társadalomtörténeti értékét, legyen szó a helyi közösségeken belüli viszonyrendszerekről, tisztségviselők működéséről, a lopás gyakorlatáról (az emberek egymástól nem loptak, csak a kollektívéből). Az elmesélt történetek részletessége és kifejezőereje filmszerű hatást keltve mutat be megélt helyzeteket. A szerző külön alfejezetbe szerkesztette Sztrátya Domokos áramhasználatával kapcsolatos történeteit, amelyek az emberek pénzkezelésével, az áramhoz és az ezt használó gépekhez való viszonyulásokról, az áramütés okozta balesetekről vagy éppen a személyek közötti konfliktusok közé ékelődő és ebbe a villanyost árulkodással belekeverő esetekről szólnak.

Sztrátya Domokos munkavégzésének legfőbb segítő eszköze a bicikrije volt, amely identitásának meghatározó elemévé is vált. Ha valahova odatámasztotta, tudták, hogy tulajdonosa a közelben van. Amikor megöregedett, és nehezen járt, fel sem ült rá, hanem arra támaszkodva haladt. A könyvben a szocialista modernizáció kiszámíthatatlanságát, energiáját, de brutalitását is kifejező, a szerző által gyakran használt szimbólum a *juggernaut*. A *Biciklin, juggernauton* fejezet a modernizáció sebessége erejének kiszolgáltatott ember komplex antropológiai jellemrajzát és alkalmazkodáskényszerét írja le. Az Anthony Giddens modernizációról szóló eszmefuttatásából kölcsönzött szimbólum ugyanakkor a modernizáció ellentmondásosságára is utal. A szerző villanyos főhőseinek biciklijét metaforikus értelmezési szinten azonosítja a juggernauttal. Sztrátya Domokos a modernizációt elszenvedő, de habitusaiban, mentalitásában, erkölcsében „rég ember”. Az *Időrezsimek találkozására* című alfejezetben Sztrátya Domokos megőrzött falinaptárainak feljegyzései mentén idéződnek fel a személyes életvilág

meghatározó, feljegyzésre méltó eseményei, haláleset, esküvő, az időjárás szokatlan vagy extrém viselkedése, állatok között terjedő járvány miatti korlátozásokról való híradás (a járvány szerinte nem létezett, a hatóságok kényszerítő technikája mindez csupán, hogy a kollektivizálást megelőzően ne lehessen eladni az állatokat), hogy csak néhányat említsek ezek közül. Az ateisztikus hatalom új világrendjét tükröző naptárakba Sztrátya Domokos visszailleszti a vallási ünnepeket, a szakrális időtagoláshoz való ragaszkodással a hagyományos alapokon nyugvó, szakrális időrend restaurációját valósítva meg ezáltal. A *Pénz, szakértelem, bizalom* című következő alfejezet a modernizációban hangsúlyosabbá váló pénzhasználatnak a társadalmi kapcsolatrendszerre való hatását elemzi. A *Delegációk, gazdák, Bibliák* alfejezet metaforikusan utal Sztrátya Domokos világának egzisztenciális biztonságát alkotó, morálisan cselekvéskijelölő, mintaadó személyekre (a vallásos erkölcsöt és a lokalitás ismerősségét, természetességét képviselő „gazdákra”).

A *Befejezés* című fejezetben természetesen összefoglalóan kapjuk az elvégzett munka célitűzéseinek, módszereinek, valamint a mikrotörténeti vizsgálat sajátosságainak. A szerző ebben rámutat arra, hogy bizonyos értelemben a „villanyos” ugyanúgy a szocialista állam képviselője, mint az adószedő vagy az agitátor/aktivista: Ugyanakkor Sztrátya Domokos történeteinek felelevenítésével kiválóan bemutatja, hogyan sikerült tudatos, nyájas, személyiségétől nem idegen odafigyelő alkalmazkodással olyan szerepidentitást kialakítania, amelynek eredményeként elfogadták és tisztelték működése közben.

És végül kiemelném a kötet szövegzésének esztétikailag magas színvonalát. A befejező fejezetben, a szerző mintegy a főszereplőtől való búcsúzás előkészítéseként a munkaalkalmak, a kutatás, a beszélgetések során szövődött kapcsolat megkapóan

emberi részleteibe is enged belátni, valamint a kutatási alanyához fűződő személyes, baráti, némileg tanítványi viszonyába is. A kutatói megismerés minden mozzanata hiteles, őszinte, emberi gesztus. Az antropológiai értelmező szál időnként esszéisztikus, szubjektív tartományba hajlik át, amely a szerző vizsgált folyamatokkal kapcsolatos gondolatait is feltárja.

A könyvben számos olyan megállapítás, összegző gondolat van, amelyek társadalomtörténeti axiómákként használhatók és hivatkozhatók. Különösen tetszett az a mód, ahogyan a szerző képes volt olyan analitikus szintre vinni az értelmezést, hogy ebben a szocializmus helyi társadalmakra gyakorolt hatását évtizedek óta vizsgáló társadalomkutató összegző meglátásai

is helyet kapnak, és emellett az ezekről a folyamatokról való gondolkodásának profilja is körvonalazódik. Idézek a szerzőtől: „Sztrátya Domokos és társai még úgy gondolták, hogy elhúzódva, kimaradva, morális integritásukra figyelve és az isteni gondviselésre hagyatkozva vidéki csendességükben, a társadalom peremén saját életet élnek – miközben zúgott, zakatolt, vágatott velük a gőz, majd a benzin, majd az áram, majd az atomenergia hajtotta juggernaut. Ám az ő esetükben is meghatározó volt, hogy a modernizáció keretei között saját utat igyekeztek bejárni. Politikai eszközeik nem voltak ehhez – csak örökölt és az új helyzethez idomított morális elveik”. (224)

PETI LEHEL